

УДК 37.013.73

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)-631-640](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-631-640)

Захарін Сергій Володимирович доктор економічних наук, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки, Національна академія педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52Д, Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-1263-8170>

СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ОСВІТА: ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Освіта в умовах воєнного стану в Україні стала першочерговою необхідністю вітчизняної освітньої галузі. Працівники директорату підготували та видали накази, які забезпечували право дітей на здобуття освіти незалежно від їхнього місця перебування. Було ужито заходи для безпечного навчання.

З метою забезпечення максимальної підтримки осіб з ООП на час воєнних дій розширено можливості інклюзивно-ресурсних центрів, а саме: розширено завдання ІРЦ; надано додаткові гарантії для осіб з особливими освітніми потребами, які вимушено змінити місце проживання (перебування); передбачено можливості для подання заяв, одержання висновків про комплексне психолого-педагогічне оцінювання розвитку особи та отримання консультацій фахівцями ІРЦ особами, з якими перебуває дитина; надано можливість використання документів через систему «Дія»; зменшено термін проведення комплексного оцінювання для дітей, які переїхали на тимчасове місце проживання; розширено можливості для проведення повторного комплексного оцінювання розвитку дитини, зокрема з метою моніторингу розвитку особи (за згодою батьків).

Наприкінці червня 2022 року Міністерство освіти та науки України (МОН) опублікувало лист «Про підготовку до початку та особливості організації освітнього простору в 2022/23 навчальному році», де визначається чи не найбільш пріоритетним напрямком у діяльності закладів освіти - гарантування безпечних умов навчання та праці для всіх учасників освітнього процесу з урахуванням досвіду роботи закладів освіти в умовах воєнного часу, а також – забезпечення якості освіти, яка буде впливати на перспективи добробуту нинішніх здобувачів освіти, їх родин, громад і країни в цілому впродовж десятиліть.

Зазначено, що для забезпечення навчання в Україні необхідним є першочерговою необхідністю вітчизняної освітньої галузі є відновлення авторитету викладача, яке неможливе без освоєння ним новітніх інформаційних

технологій та інновацій у сфері педагогіки. Запропонувавши їм гідні умови навчання, сучасні креативні особистісно-орієнтовані підходи, вітчизняні педагоги матимуть змогу дати молоді не просто знання, а навчити критично мислити, фільтрувати інформацію, аналізувати джерела і творити нові ідеї в освіті у відповідності з потребами сучасності.

Ключові слова: освіта, умови воєнного стану, Україна, забезпечення навчання, учасники воєнного стану, здобуття освіти, загальна середня освіта.

Zakharin Serhii Volodymyrovych Doctor of Economic Sciences, Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, St. Sichovykh Striltsiv, 52D, Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-1263-8170>

CURRENT UKRAINIAN REALITIES AND EDUCATION: DEVELOPING SECURITY IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. Education in the conditions of martial law in Ukraine has become the primary necessity of the domestic educational industry. Employees of the directorate prepared and issued orders that ensured the right of children to receive education regardless of their place of residence. Safe learning measures have been taken.

In order to ensure maximum support for persons with PLO during military operations, the possibilities of inclusive resource centers have been expanded, namely: the tasks of the IRC have been expanded; additional guarantees are provided for persons with special educational needs who are forced to change their place of residence (residence); opportunities are provided for submitting applications, obtaining conclusions on a comprehensive psychological and pedagogical assessment of the person's development, and receiving consultations from the specialists of the IRC by the persons with whom the child is staying; it is possible to use documents through the "Diya" system; the term of comprehensive assessment for children who moved to a temporary place of residence has been reduced; opportunities for repeated comprehensive assessment of the child's development have been expanded, in particular for the purpose of monitoring the individual's development (with the consent of the parents).

At the end of June 2022, the Ministry of Education and Science of Ukraine (MES) published a letter "On preparation for the start and peculiarities of the organization of the educational space in the 2022/23 academic year", which defines the most priority direction in the activities of educational institutions - guaranteeing safe conditions of study and work for all participants in the educational process, taking into account the experience of educational institutions in wartime conditions, as well as ensuring the quality of education, which will affect the prospects of the

well-being of current students of education, their families, communities and the country as a whole for decades.

It is noted that in order to ensure education in Ukraine, the primary necessity of the national education industry is to restore the authority of the teacher, which is impossible without him mastering the latest information technologies and innovations in the field of pedagogy. By offering them decent learning conditions, modern creative personal-oriented approaches, domestic teachers will be able to give young people not just knowledge, but also teach them to think critically, filter information, analyze sources and create new ideas in education in accordance with the needs of today.

Keywords: education, conditions of martial law, Ukraine, provision of education, members of martial law, obtaining an education, general secondary education.

Постановка проблеми. Забезпечення доступу до освіти в умовах воєнного стану в Україні стало першочерговою необхідністю вітчизняної освітньої галузі. Працівники директорату підготували та видали накази, які забезпечували право дітей на здобуття освіти незалежно від їхнього місця перебування. Було ужито заходи для гарантованого права педагогічних працівників на працю та отримання винагороди за неї. Міністерство рекомендувало засновникам та керівникам закладів освіти під час організації освітнього процесу за різними формами долучати і тих педагогічних працівників, які вимушено залишили місця постійного проживання. Забезпечено виготовлення та видавання документів про освіту державного зразка випускникам закладів загальної середньої освіти незалежно від місця їхнього проживання (перебування).

Директорат розробив методичні рекомендації щодо підготовки закладів освіти до нового навчального року в умовах воєнного стану та щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у 2022/2023 навчальному році.

Спільно з ЮНІСЕФ проведено роз'яснювальну роботу щодо організації освітнього процесу у закладах освіти в умовах воєнного стану.

Затверджено Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року та заходи щодо її реалізації.

З метою забезпечення максимальної підтримки осіб з ООП на час воєнних дій розширено можливості інклюзивно-ресурсних центрів, а саме: розширено завдання ІРЦ; надано додаткові гарантії для осіб з особливими освітніми потребами, які вимушено змінити місце проживання (перебування); передбачено можливості для подання заяв, одержання висновків про комплексне психолого-педагогічне оцінювання розвитку особи та отримання консультацій фахівцями ІРЦ особами, з якими перебуває дитина; надано

можливість використання документів через систему «Дія»; зменшено термін проведення комплексного оцінювання для дітей, які переїхали на тимчасове місце проживання; розширено можливості для проведення повторного комплексного оцінювання розвитку дитини, зокрема з метою моніторингу розвитку особи (за згодою батьків). Крім того, передбачено можливості для дітей, що постраждали внаслідок воєнних дій, зокрема тих, хто набув психологічні травми. Відкрито телеграм-канал «Підтримай дитину» для надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу, зокрема дітям з ООП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для забезпечення безперервності освітнього процесу для учнів з ООП підготовлено та ухвалено низку нормативних документів (постанова КМУ від 26.04.2022 № 483, якою внесено зміни до Порядку організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти та Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти).

У межах ініціативи першої леді Олени Зеленської МОН реалізує проекти щодо формування спроможності педагогічних працівників та батьків надавати першу психологічну підтримку дітям під час здобуття освіти для досягнення найкращих результатів навчання, зокрема розроблено курс підвищення кваліфікації для освітян «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час і після завершення воєнних дій».

Наприкінці червня 2022 року Міністерство освіти та науки України (МОН) опублікувало лист «Про підготовку до початку та особливості організації освітнього простору в 2022/23 навчальному році», де визначається чи не найбільш пріоритетним напрямком у діяльності закладів освіти - гарантування безпечних умов навчання та праці для всіх учасників освітнього процесу з урахуванням досвіду роботи закладів освіти в умовах воєнного часу, а також – забезпечення якості освіти, яка буде впливати на перспективи добробуту нинішніх здобувачів освіти, їх родин, громад і країни в цілому впродовж десятиліть. Можна припустити, що такі формулювання відображають розуміння державного органу потреб суспільства у безпеці, яка нещадно порушена діями РФ, та якості освіти. При цьому МОН акцентує увагу на викликах та загрозах, які є реальними для сучасного українського суспільства, зокрема: продовження воєнних (бойових) дій та можливих артилерійських обстрілів в межах окремих територій, загрози ракетно-бомбових ударів та діяльності диверсійно-розвідувальних груп, терористичних актів, можливих руйнувань (пошкоджень) критичної інфраструктури та обмежень у використанні енергоресурсів, комендантської години та загальної мобілізації на всій території країни.

На початку 2022-2023 навчального року запущено практичну роботу Державної установи «Школа супергероїв», яка надає освітні послуги дітям, що

перебувають на лікуванні або реабілітації в закладах охорони здоров'я. Сфера діяльності - організація та забезпечення освітніх послуг у сфері дошкільної та повної загальної середньої освіти особам, які перебувають на стаціонарному лікуванні або яким надається реабілітаційна допомога в закладах охорони здоров'я.

Спільно з громадською організацією «Маленьке серце з мистецтвом» було утворено 8 філій, які найближчим часом будуть внесені в ДУ «Школа супергероїв»: відновити/ побудувати укриття у 100% закладів загальної середньої освіти; реалізувати ініціативу першої леді Олени Зеленської із психологічної та емоційної підтримки учасників освітнього процесу; забезпечити здорове харчування для здобувачів освіти; організувати підвезення всіх учасників освітнього процесу; оновити 100% освітніх програм та електронних версій підручників для нової української школи; створити 25 STEM-центрів у закладах післядипломної освіти та обладнати всі школи STEM-лабораторіями (2022-2023).

Мета статті – дослідження сучасних українських реалій в освіті та формування безпеки в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Вивчення думки працівників сфери освіти, здобувачів освіти й батьків щодо навчання у період воєнного стану, дало змогу з'ясувати низку питань, що потребують швидких системних рішень, зокрема: налагодження роботи психологічної служби для допомоги здобувачам освіти різних рівнів, педагогічним працівникам у подоланні впливу травматичних подій на психічний розвиток. Означене передбачає як підвищення кваліфікації практичних психологів закладів освіти з цього напрямку, так і запровадження проблемних психоедукаційних курсів для широких верств населення; налагодження системної роботи з дітьми та молоддю, які пропустили значну частину навчання, що потребує цілеспрямованої фінансової, правової, науково-методичної підтримки. Актуальним є створення адресних освітніх дорожніх карт для постраждалих внаслідок війни здобувачів освіти; узагальнення та популяризація досвіду роботи з означеною когортою здобувачів освіти педагогів-практиків, а також консолідація відповідних наукових пошуків, що сприятимуть підготовці інформаційного й методичного забезпечення роботи (з дітьми та молоддю, які пропустили значну частину навчання, були під впливом травматичних подій та потребують психологічної підтримки); підготовка педагогічних працівників, практичних психологів закладів освіти до роботи з дітьми та молоддю, які пропустили значну частину навчання, були під впливом травматичних подій та потребують психологічної підтримки на етапі навчання в закладах вищої освіти та на курсах підвищення кваліфікації.

Наприкінці червня 2022 року Міністерство освіти та науки України (МОН) опублікувало лист «Про підготовку до початку та особливості

організації освітнього простору в 2022/23 навчальному році», де визначається чи не найбільш пріоритетним напрямком у діяльності закладів освіти - гарантування безпечних умов навчання та праці для всіх учасників освітнього процесу з урахуванням досвіду роботи закладів освіти в умовах воєнного часу, а також – забезпечення якості освіти, яка буде впливати на перспективи добробуту нинішніх здобувачів освіти, їх родин, громад і країни в цілому впродовж десятиліть. Такі формулювання відображають розуміння державного органу потреб суспільства у безпеці, яка нещадно порушена діями РФ, та якості освіти. При цьому МОН акцентує увагу на викликах та загрозах, які є реальними для сучасного українського суспільства, зокрема: продовження воєнних (бойових) дій та можливих артилерійських обстрілів в межах окремих територій, загрози ракетно-бомбових ударів та діяльності диверсійно-розвідувальних груп, терористичних актів, можливих руйнувань (пошкоджень) критичної інфраструктури та обмежень у використанні енергоресурсів, комендантської години та загальної мобілізації на всій території країни.

Водночас ми можемо аналізувати ефективність заходів, здійснюваних нашою державою для запобігання та реагування на напади й загрози нападів на навчальні заклади, а також розробку та забезпечення таких національних стратегічних рамок, які б містили у відповідних випадках комплексні заходи для запобігання описаним загрозам, пов'язаним зі школами, включаючи безпеку дітей і вчителів під час війни, а також на постконфліктних етапах.

Продовжуючи, зазначу, що у світлі складної епідеміологічної ситуації у світі та Україні, глобального поширення вірусу COVID-19 і пов'язаних із цим карантинних заходів, на поверхню зринули проблеми і недоліки національних галузей освіти, давши поживу для роздумів і розробки необхідних реформ. На жаль, перехід до системи дистанційного навчання в нашій країні виявив неготовність великої частини вітчизняних учбових закладів до такої роботи. Відсутність навчальних матеріалів в електронному вигляді, розроблених тестових та індивідуальних завдань, онлайн-курсів, навичок роботи з онлайн-платформами для дистанційного навчання, вмінь налагоджувати контакт на відстані та багато інших аспектів стали бар'єром між учнем / студентом і викладачем.

«Одним з головних недоліків існуючої системи електронного навчання є те, що вона орієнтована на зміст. Багато викладачів просто переносять всі свої навчальні матеріали в систему. Матеріали подаються однаково для всіх учнів незалежно від їх кваліфікації, стилів навчання та уподобань» [4]. Це твердження особливо вірне для більшості навчальних курсів вітчизняної освітньої галузі. Незважаючи на те, що необхідність впровадження особистісно-орієнтованого навчання у практику педагогів обговорюється фактично на усіх педагогічних семінарах і зазначається у статутах навчальних

зкладів, однак на практиці спостерігається кардинально протилежна ситуація: викладачі акцентують свою увагу на оформленні матеріалу, його інформаційній наповненості, перенесенні його у віртуальне навчальне середовище, але не на тому, як доступно пояснити цей матеріал кожному конкретному учню/студенту, врахувавши усі аспекти його особистості.

У зв'язку із цим вважаю, що вітчизняним освітянам необхідно опанувати новітні педагогічні методики і технології, навчитись швидко й ефективно змінювати педагогічні тактики у відповідності до групи, а не підганяти останню під колись обраний і з часом закостенілий педагогічний стиль, адже «студентоцентричне навчання дасть учням більш глибокий і багатий навчальний досвід, оскільки тут є ширша участь і залученість у навчальний процес... Цей педагогічний підхід підтримує навчання протягом усього життя та прагне розширити права і можливості учнів, виробляючи водночас персоналізований навчальний досвід. У персоналізованому навчальному середовищі від учнів очікується активна участь у навчальному процесі для конструювання свого власного навчання. Важливо досягти правильного балансу між ступенем структурованості і гнучкості, які вбудовані в процес навчання. Таким чином, вони мають більше мотиваційної відповідальності для їхнього навчання» [4]. Й справді, якщо учень / студент має змогу впливати на навчальний процес, коригувати його у разі необхідності, обирати частину важливих і цікавих для його майбутньої професії дисциплін, його навчання може бути значно продуктивнішим.

Стосовно ж вже згаданої вище необхідності модернізувати навчальний процес у відповідності до вимог сучасності, підкреслюю, що комп'ютерні та інформаційні технології, без сумніву, є тими засобами, без яких неможливо говорити про якісну освіту. «Сьогодні не потрібно доводити, що найпростіші навчальні процеси найкраще здійснюються за допомогою комп'ютера. Адже комп'ютер – це технічний медіум, який створює сприяюче навчання середовище: він знімає боязнь зробити щось не так. А саме ця боязнь помилитись найчастіше блокує навчання» [5].

Й у цьому плані ед'ютеймент має багато переваг, адже сьогодні на ринку існує чимало якісних цифрових платформ, робота у яких може бути дуже цікавою та інтерактивною. Чати, відеоконференції і мобільні додатки роблять доступ до навчання не лише набагато простішим, але й цікавішим. На протипагу вищезазначеним острахам О. Ільїна Н. Больц налаштований більш оптимістично: він вважає, що ед'ютеймент може стати новою формою навчання, а можливо, й єдиною актуальною формою навчання у світі майбутнього. Цікаво, що він досить позитивно відгукується про відеоігри, які ще нещодавно критикувались психологами, науковцями і батьками як такі, які негативно впливають на психіку дитини. Натомість Н. Больц вважає, що «багатокористувацькі відеоігри створюють навчальну ситуацію, де стимулами

до навчання стають таємниця, екшн, драма. Користувач повинен зондувати і «телескопувати» штучні світи для виявлення латентних моделей і правил. Таким чином, значна частина драматизму полягає у виявленні правил гри. Гра наче питає: як грати? Людина виявляє ці правила і навчається їм у самому процесі гри» [5].

У контексті вищезазначеного видається, що проблема полягає не в тому, що у процесі навчання використовуються ігрові методи і розважальні елементи, а у небажанні «старої школи» трансформувати завчені істини, модернізувати навчальні курси, збагатити їх завданнями, які б розвивали в учня / студента креативність, творчість, інтуїцію, критичне мислення і здатність генерувати нестандартні рішення в незвичних ситуаціях. «Щоб звільнити людський мозок від складності, яка нав'язується цивілізацією, повинен з'явитись новий професійний тип: менеджер знань, який прокладає зручні шляхи у лабіринті збереженого», зазначає Н. Больц [5]. Освітянам слід звернути увагу на цю нотатку, адже із трансформацією освітньої галузі і світу в цілому викладачам може знадобитись кардинально змінити свої уявлення про педагога.

Висновки. Першочерговою необхідністю вітчизняної освітньої галузі є відновлення авторитету викладача, яке неможливе без освоєння ним новітніх інформаційних технологій та інновацій у сфері педагогіки. Аби відродити образ того, хто навчає новому, відкриває незвідані горизонти, надихає на нові звершення, викладачі повинні регулярно оновлювати свої знання і вміння, йти у ногу з часом, стажуватись і засвоювати передовий педагогічний досвід. Педагог повинен повернути довіру учня / студента, стати для нього взірцем, якого той прагнучиме досягти, поважатиме знання, досвід і моральні якості викладача, не боятиметься його і не використовуватиме з метою отримання оцінки. Курси підвищення кваліфікації не повинні бути "головним болем у процесі підписання усіх необхідних папірців", а приносити справжню користь, вдосконалювати педагога. Тут у нагоді стануть вже згадані онлайн-курси, стажування, програми підвищення кваліфікації, посередництвом яких викладач може оновлювати свої знання, опановувати цифрові платформи і активно залучатись до інтернет-простору. Адже ставка на освіту може стати для України вагомим аргументом у процесі її виходу на світову арену як рівноправного партнера.

Окрім цього український освітній простір повинен витіснити із себе застарілі способи навчання і активно впроваджувати новітні методики, обирати альтернативні, гнучкіші форми роботи, запропонувати учням і викладачам більше свободи для активізації їх творчого потенціалу. Зубріння матеріалу повинне бути заміщене критичним аналізом даних, виявленням зав'язків і прихованого змісту. Адже пошук інформації в мережі не тотожний вмінню коректно її аналізувати і застосувати в реальних життєвих ситуаціях. Вважаю, що завдання сучасних педагогів полягає у тому, щоб зорієнтувати молодь в інформаційному просторі, навчити її працювати з базами даних,

фільтрувати потоки інформації, критично їх аналізувати і впевнено комбінувати отримані знання з нестандартними ідеями і підходами. Однак зробити це може лише той викладач, який здатен творчо підходити до організації навчального процесу, формулювати креативні завдання і стимулювати інтелектуальну роботу учнів / студентів.

На останок підкреслю, що паралельно зі процесом модернізації педагогічних практик і технологій навчання, має відбуватись і перебудова закладів освіти. Аналогічно до процесів у сфері ринкової економіки і бізнесу освіта повинна орієнтуватись на кінцевого споживача, відданість і корпоративний патріотизм якого великою мірою залежить від оточуючої його матеріальної бази. Тож, результативність навчання і число абітурієнтів у майбутньому залежатимуть від здатності учбових закладів забезпечити такі умови навчання, у яких особа б пишалась тим, що є учнем/студентом цього закладу. Лише запропонувавши їм гідні умови навчання, сучасні методики і креативні особистісно-орієнтовані підходи, вітчизняні педагоги матимуть змогу дати молоді не просто знання, а навчити критично мислити, фільтрувати інформацію, аналізувати джерела і творити нові ідеї. Тож сподіваймося, що досвід, який отримала українська освітня галузь у 2020 р. дасть нам можливість переосмислити ті акценти, які ми проставили в освіті, і реформувати цю галузь у відповідності з віяннями і потребами сучасності.

Література:

1. Захарін С.В. Проблеми та перспективи гібридного освітнього процесу у закладах освіти. Вісник науки та освіти. (Серія «Педагогіка»): журнал. Видавнича група «Наукові перспективи», 2023. № 4(10), 2023. С. 469-478. <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/issue/archive> <https://lib.iitta.gov.ua/735218/>
2. Захарін С.В. Актуальні наукові інновації: формування системи безпечної освіти України в умовах війни. Огнев'юківські читання «Освіта — сутність часу» присвячені пам'яті доктора філософських наук, професора, академіка НАПН України, заслуженого працівника освіти України, повного кавалера ордена «За заслуги» Віктора Олександровича Огнев'юка (10 квітня 2023 року м. Київ, Київський університет імені Бориса Грінченка). 2023. С. 36. <https://kubg.edu.ua/informatsiya/naukovtsyam/podiji/7958-vseukrainska-naukovopraktychna-onlain-konferentsiia-z-mizhnarodnoiu-uchastiu-innovatsiini-osvitni-praktyku-pidhotovky-suchasnoho-pedahoha-v-umovakh-realizatsii-kontseptsii-nova-ukrainska-shkola.html>
3. Захарін С.В. Нові виклики для української освіти під час війни. Проблеми та перспективи розвитку науки, освіти, технологій та суспільства в XXI столітті: збірник тез доповідей міжнародної науковопрактичної конференції (Біла Церква, 30 березня 2023 р.). Біла Церква: ЦФЕНД, 2023. С. 10-12. http://www.economics.in.ua/2023/04/blog-post_9.html <https://lib.iitta.gov.ua/734913/>
4. Ko, Chao-Chun & Young, Shelley Shwu-Ching. Explore the Next Generation of Cloud-Based E-Learning Environment. Edutainment Technologies Educational Games and Virtual Reality. Augmented Reality Applications: Proceedings of the 6th International Conference on E-learning and Games, Edutainment (Vol. 1, pp. 107-114). September 7-9, 2011, Taipei, Taiwan. Berlin, Heidelberg: Springer.
5. Больц Н. Азбука медиа. М.: Европа. 2011.
6. Добровольська І. В. Ед'ютейнмент – нові методи навчання «нових» дітей. «Освітній проект». На урок. 2018. <https://naurok.com.ua/vistup-na-pedagogichniy-radi-z-temi-ed-yuteynment-novi-metodi-navchannya-novih-ditey-38599.html>

7. Ильин А. Н. Культура, стремящаяся в никуда: критический анализ потребительских тенденций. Омск : Изд-во ОмГПУ. 2012.

8. Lu, Wang & Xiaoting, Wang, Qiang, Ju, Quanwei, Li, Manyi, Li, Wei, Zhang. Game-Based Mobile Learning System for Campus on Android Platform. *Edutainment Technologies Educational Games and Virtual Reality / Augmented Reality Applications: Proceedings of the 6th International Conference on E-learning and Games, Edutainment (Vol. 1, pp. 55-62). September 7-9, 2011, Taipei, Taiwan. Berlin, Heidelberg: Springer. <https://jurfem.com.ua/bezpechna-shkola-vykyky-systemy-osvity-v-umovakh-viyny/>*

References:

1. Zakharin S.V. (2023). Problemy ta perspektyvy hibrydnoho osvitnoho protsesu u zakladakh osvity. [Problems and prospects of the hybrid educational process in educational institutions]. *Visnyk nauky ta osvity. (Serii «Pedahohika»): zhurnal – Herald of science and education. (Series "Pedagogy")*: magazine, 4(10), 469-478. <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/issue/archive> <https://lib.iitta.gov.ua/735218/> [in Ukrainian].

2. Zakharin S.V. (2023). Aktualni naukovi innovatsii: formuvannia systemy bezpechnoi osvity Ukrainy v umovakh viiny. [Current scientific innovations: the formation of a safe education system of Ukraine in the conditions of war.]. *Ohneviukivski chytannia «Osvita — sutnist chasu» prysviacheni pamiati doktora filosofskykh nauk, profesora, akademika NAPN Ukrainy, zasluhenoho pratsivnyka osvity Ukrainy, povnoho kavalera ordena «Za zasluhy» Viktora Oleksandrovycha Ohneviuka (10 kvitnia 2023 roku m. Kyiv, Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka) – The Ognevyuky readings "Education is the essence of time" are dedicated to the memory of Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Education Worker of Ukraine, Full Knight of the Order of Merit Viktor Oleksandrovich Ognevyuk (April 10, 2023, Kyiv, Borys Grinchenko Kyiv University), 36. <https://kubg.edu.ua/informatsiya/naukovtsyam/podiji/7958-vseukrainska-naukovo-praktychna-onlain-konferentsiia-z-mizhnarodnoiu-uchastiu-innovatsiini-osvitni-praktyky-pidhotovky-suchasnoho-pedahoha-v-umovakh-realizatsii-kontseptsii-nova-ukrainska-shkola.html> [in Ukrainian].*

3. Zakharin S.V. (2023). Novi vykyky dlia ukrainskoi osvity pid chas viiny. [New challenges for Ukrainian education during the war]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky, osvity, tekhnolohii ta suspilstva v KhKhI stolitti: zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (Bila Tserkva, 30 bereznia 2023 r.). – Problems and prospects of the development of science, education, technologies and society in the 21st century: a collection of theses of reports of the international scientific and practical conference (Bila Tserkva, March 30, 2023), 10-12. http://www.economics.in.ua/2023/04/blog-post_9.html <https://lib.iitta.gov.ua/734913/> [in Ukrainian].*

4. Ko, Chao-Chun & Young, Shelley Shwu-Ching. (2011). Explore the Next Generation of Cloud-Based E-Learning Environment. [Explore the Next Generation of Cloud-Based E-Learning Environment]. *Edutainment Technologies Educational Games and Virtual Reality – Edutainment Technologies Educational Games and Virtual Reality, 7-9.* [in English].

5. Bolts N. (2011). Azbuka medya. [ABC of media]. [in English].

6. Dobrovolska I. V. (2018). Eduteinment – novi metody navchannia «novykh» ditei. «Osvitnii proekt». [Edutainment - new methods of teaching "new" children. "Educational project"]. *Na urok - To class.* [in English]. <https://naurok.com.ua/vistup-na-pedagogichniy-radi-z-temi-eduteinment-novi-metodi-navchannya-novih-ditey-38599.html> [in English].

7. Ylyn A. N. (2012). Kultura, stremiashchaisia v nykuda: krytycheskyi analiz potrebytelskykh tendentsyi. [A culture going nowhere: A critical analysis of consumer trends]. [in English].

8. Lu, Wang & Xiaoting, Wang, Qiang, Ju, Quanwei, Li, Manyi, Li, Wei, Zhang. (2011). Game-Based Mobile Learning System for Campus on Android Platform. [Game-Based Mobile Learning System for Campus on Android Platform.]. *Edutainment Technologies Educational Games and Virtual Reality / Augmented Reality Applications: Proceedings of the 6th International Conference on E-learning and Games, Edutainment (Vol. 1, pp. 55-62) - Edutainment Technologies Educational Games and Virtual Reality / Augmented Reality Applications: Proceedings of the 6th International Conference on E-learning and Games, Edutainment (Vol. 1, pp. 55-62), 7-9. <https://jurfem.com.ua/bezpechna-shkola-vykyky-systemy-osvity-v-umovakh-viyny/> [in English].*